

dCIDOB 105.

**Realitat, màgia i esperança a l'Àfrica
negra.**

Saviesa i violència a les societats africanes.
Ferran Iniesta

Saviesa i violència a les societats africanes

Història i present als conflictes africans d'avui

Ferran Iniesta Facultat de Geografia i Història, Universitat de Barcelona

Quan un país o una cultura ens resulta estrany o poc conegut, tot ens sembla sorprenent i contradictori. Si el cas dels nostres veïns magribins ja ens és poc intel·ligible, malgrat les seves moltes similituds amb nosaltres, el fenomen negreafricà –això que púdicament els benpensants anomenen *subsaharià*– se'ns presenta com a absurd, excessiu i del tot incompreensible. Aquí no ho resolldrem en unes pàgines, però tractarem dos fets aparentment contraposats, el d'una Àfrica de saviesa i una altra de violències truculentes, que coexisteixen en el nostre flamant tercer mil·lenni.

Convindria no oblidar que *De vita solitaria* –una de les obres filosòfiques de Petrarca, escrita cap el 1350 i molt aviat recollida per humanistes catalans com Bernat Metge– era una invitació a la meditació, al silenci i a la saviesa, però prenent com a exemple de perfecció un paradís suposadament ubicat a l'Àfrica Oriental. Era la primera descripció d'una utopia, situada a les llunyanes contrades d'una Àfrica índica de la qual no se sabia res, d'un lloc edènic on només hi havia dones que generaven dones, i que no necessitaven cap més proximitat sexual que banyar-se en rius que les deixaven prenyades de filles, igualment sàvies i poc bel·licoses. Així, els europeus exasperats van situar el primer *outopos*¹ a una Àfrica ignota, distant, gairebé inhumana, on la perfecció era possible. De fet, el que no agradava a Petrarca era l'Europa on li havia tocat viure.

Mentre el polonès Joseph Conrad descrivia un paorós *Cor de les tenebres* al Congo colonial de Leopold II de Bèlgica, el nord-americà Edgar Rice Burroughs desplaçava la seva obra des de la ciència-ficció marciana (injustament oblidada, per cert) a una Àfrica de naturalesa selvàtica on el blanc perdut cohabitava amb les bèsties en estat de naturalesa primordial. Conrad i Burroughs

eren les dues expressions de la sorpresa occidental davant un món exòtic, capaç de les millors pintures paradisiàques o de les pitjors baixeses morals. Probablement, amb menys èxit que l'autor de Tarzan, Joseph Conrad va concloure que la foscor no era patrimoni africà, sinó de tota l'espècie humana: la tenebra de l'europeu Kurtz era, potser, pitjor que la dels africans salvatges. L'Àfrica tenebrosa tenia clarianes on es banyaven les verges de Petrarca i per on jugaven els goril·les de l'home natural que Johnny Weissmüller va fer triomfar al cinema.

Avui, els estudiants occidentals llegeixen amb fruïció les rares obres de narrativa africana en què es parla dels antics coneixements, de vies iniciàtiques, de llegendes de saviesa ancestral de la ploma d'autors com Hampaté Bâ, Alassane Ndaw, Alexis Kagame, John Mbiti, Ka Mana o Ndebi Biya. Narracions on el coneixement, la pedagogia esotèrica i l'harmonia del món de què parla Oscar Pfouma es troben en el centre de la reflexió. Altres estudiants, els més nombrosos, han acceptat que Àfrica viu assolada per guerres i horrors, i han adreçat els seus passos a la beneficència activa de les ONG, convençuts de la impossibilitat africana per sortir d'aquest cul-de-sac.

Entre inferns i paradisos

Els anys d'independència han deixat un doble rastre de guerres i filosofies, de crispacions i propostes d'equilibri. Els universitaris africans i europeus han pogut llegir les converses entre el militar antropòleg Marcel Griaule i l'ancià dogon Ogotemmêli, a les muntanyes malianes de Bandiagara. Tot, en l'univers descrit pel vell dogon, tenia sentit transcendent, des

de la veu creadora fins a la dansa que reunia cel i terra o la circumcisió de nois i noies després del fracassat intent de còpula entre la guineu pàl·lida i la terra, de sexe en forma de termiter. Amb Germaine Dieterlen, Griaule havia analitzat els sorprenents coneixements astronòmics d'aquella societat capaç de detectar un planeta, Po-Digitaria, que orbita Sírius cada 60 anys, molt abans que els científics, amb els seus telescopis, en sabessin res.

Alguns han arribat a imaginar un poble dogon tot simbolisme, aliè als conflictes o a les guerres amb els seus veïns de la vall del Níger, sense saber que, fins al segle XIX, aquest agrupament clànic d'antiga tradició africana havia castigat amb dures ràtzies la gent de les terres fluvials. Els mateixos exèrcits imperials sonrai de Sonni Alí o d'Askya Mohammed, entre 1480 i 1520, havien estat batuts a les muntanyes d'aquest menut poble dels espadats que dominen la sabana del Níger mitjà. En contrast amb la visió dualista moderna, la gent d'Ogotemmêli no era ni angelical ni demoníaca, només humana, i per tant capaç de grans cosmovisions i de moments menys excelso. O, tal vegada, la filosofia d'Eckhardt, Böhme i Heidegger no sortia del mateix poble que desencadenà conflictes mundials? Sovint, la perplexitat neix del simplisme en què ens movem.

Avui, els estudiants occidentals llegeixen amb fruïció les rares obres de narrativa africana en què es parla dels antics coneixements, de vies iniciàtiques, de llegendes de saviesa ancestral

Constatar i descriure fets és relativament senzill, però ja no ho és tant fer una anàlisi de causes, sobretot quan aquestes poden barrejar elements immediats amb d'altres de llarga durada en el temps. Jomo Kenyatta² descrivia amb orgull, als anys trenta del segle passat, la societat kikuyu en el seu estudi *Facing Mount Kenya*, i això creà un fort corrent de simpatia anglesa cap a aquella cultura ancestral. Però foren els mateixos joves kikuyu del seu partit nacionalista moderat els qui van fer el pacte de sang conegut com a Mau-Mau, i aleshores la premsa de Londres va descobrir el cantó *inhumà* d'aquells idíl·lics africans. Des del paleoantropòleg Louis Leakey –el descobridor de l'*Homo habilis*– fins a la filmografia hollywoodiana amb un messiànic Rock Hudson a *Something of Value* (1957), van reaccionar puritanament contra aquell terror inesperat.

Caldria buscar anys més tard, en obres d'antropòlegs com Rob Buijtenhuijs, una explicació raonada i raonable de l'exasperació d'uns joves kikuyu marginats i menyspreats pels propietaris blancs de les terres altes kenyanes. Amb l'apropiació de terres *desocupades* per part de la corona britànica i la seva ulterior venda a colons europeus, varies generacions kikuyu es van veure en la impossibilitat de posar en guaret les seves terres esgotades i d'accedir a sòls més refets. Tanmateix, no hauríem d'ignorar que els terribles Mau-Mau van provocar 32 víctimes europees, 1.600 africanes de la policia colonial i col·laboradors, i que l'exèrcit britànic va matar 37.000 guerrillers i suposats aliats dels insurrectes, en una repressió que va dur Kenyatta i altres nacionalistes a la presó.

Quan ens acostem al present, les guerres més sagnants troben explicació en estudis detallats i poc sotmesos a les emocions ben intencionades, que volen pal·liar efectes sense conèixer els motius dels conflictes. Les dictadures de Samuel Kanyon Doe o de Charles Taylor a Libèria, amb la fallida d'un Estat basat en la discriminació de la majoria *salvatge* per part d'una minoria *civilitzada* d'origen afroamericà –Sierra Leone té una estructura semblant– han estat descrites com a moviments d'irracionalitat ètnica, però la recerca indica que els elements de ruptura s'havien agreujat en un segle de desigualtats de caire colonial.

Tampoc no són el problema les delimitacions de pobles o ètnies, sinó justament la seva postergació ideològica i econòmica per part d'un Estat d'estructura forana i molt poc empeltat en pobles, als quals, ofensivament, s'ha titllat d'indígenes.

Tampoc no s'hauria d'oblidar que Idi Amin fou altament popular quan arribà al poder a Uganda, perquè l'expropiació de plantacions als indopakistanesos fou ben rebuda i perquè la política del seu predecessor, Milton Obote, feia anys que fracassava; ni que el zairès Mobutu Sese Seko disposà de suport intel·lectual amb el seu discurs d'africanització cultural o que la seva longevitat política pot explicar-se pel seu escàs intervencionisme en els afers de les poblacions locals³. Caldria també assenyalar que, fins que no va envair les terres de l'Ogaden etiop, la política del general Syad Barre fou relativament acceptable per als clans somalis, però que el desastre econòmic i militar provocà una forta repressió contra els grups centrals i meridionals, que van entrar en revolta contra un Estat que van considerar –justificadament– en mans d'un clan del sud. El conflicte estructural que viuen els països sahelians –nòmades del desert i agricultors de la sabana– tampoc té res d'intel·ligible, perquè són dos estils de vida i dues poblacions agrupades colonialment a la força i abocades a la lluita pel control dels escassos recursos de l'Estat independent, i això és així des de Mauritània fins al Sudan.

El genocidi tutsi a Rwanda el 1994 i el cripto-genocidi hutu a Burundi al llarg dels darrers quaranta anys, han estat estudiats a bastament, però en cap cas s'ha pogut ignorar el pes destructiu del nacionalisme estatitzant com una de les causes centrals de la ruptura dels equilibris històrics entre estaments o ètnies (segons el model analític dels autors). En cap cas la pretesa irracionalitat de les crisis s'ha pogut demostrar, però les informacions dels mitjans de comunicació semblen centrar-se en l'horror de la tragèdia i poques vegades en les causes que els especialistes africans i occidentals han destacat. Probablement, perquè l'impacte emocional d'una notícia negativa és sempre més fort i deixa un rastre més durable en l'inconscient. Per això, quan Mwai Kibaki a Kenya o Robert Mugabe a Zimbabwe han fet frau escandalós en les darreres eleccions, la revolta –en el cas kenyà sobretot– s'ha llegit com un esclat d'irracionalitat tribal, sense més aclariments, i el pacte posterior entre els oponents a Kenya amb prou feines ha trobat repercussió mediàtica. Per això, queda la imatge d'una

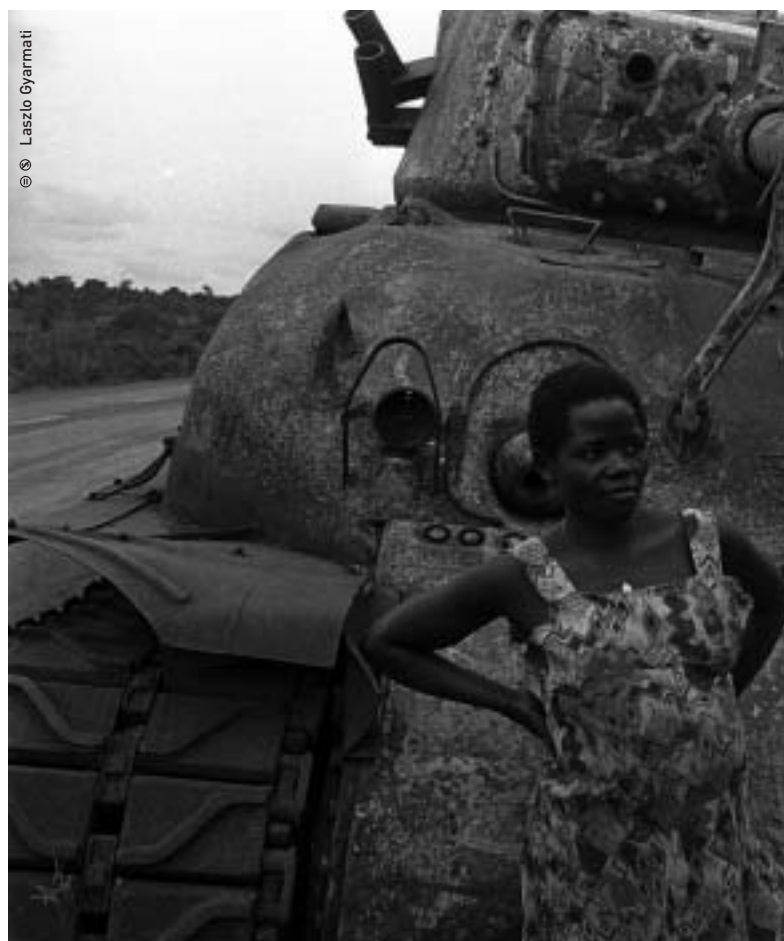
Alguns observadors benintencionats han volgut carregar a les espatlles de la colonització totes les causes del disfuncionament dels estats africans independents

Àfrica infernal, de violència descontrolada, al costat d'alguns savis i algunes velles i gairebé etnogràfiques tradicions bucòliques: un continent d'infern i paradisos, un lloc de privilegi per a forces d'interposició, ONG humanitàries i buscadors d'edens.

Les arrels de la violència

De la mateixa manera que, per fer funcionar acceptablement un Estat modern, no es poden ignorar els sistemes polítics experimentats històricament per les poblacions, tampoc no s'han de menystenir les modalitats de crisi ni les fórmules de resolució de conflictes que hi ha hagut entre aquests pobles. Alguns observadors benintencionats han volgut carregar a les espatlles de la colonització totes les causes del disfuncionament dels estats africans independents, com si la història hagués començat amb l'ocupació europea d'Àfrica, a final del segle XIX. Si això fos així, la conflictivitat africana seria més comprensible per als informadors occidentals, perquè una lectura mimètica de l'europea seria suficient. Dissortadament per als nostres comunicadors de masses, la realitat africana té arrels més profundes i els comportaments de crisi no són una simple rèplica mecànica a les insuficiències colonials.

Els poders africans clàssics, fins als segles XV i XVI, es basaven en la jerarquia aristocràtica al capdavant dels estats o en la gerontocràcia al capdavant de les confederacions clàniques. Els mecanismes de control eren consells nobiliaris als imperis o

© Laszlo Gyarmati

estats, i senats de llinatge als agrupaments clànics. El poder redistribuïa de forma clientelar els beneficis materials obtinguts dels intercanvis exteriors i rara vegada intervenia en els afers locals ni en el mode productiu de les poblacions (Bayart, 2000). Però els governants no es limitaven a regalar bous, sal o teixits; eren fonamentals en allò que els antropòlegs han anomenat la redistribució simbòlica: presidien els rituals i els reis —estats o clànics— eren el punt de trobada de les forces visibles i les invisibles (Ellis Ter Harr, 2005). De fet, els governs africans clàssics no tenien com a funció intervenir en la vida social sinó en accions periòdiques de tipus religiós o en el control de la força militar. Cal entendre, així, l'escàs hàbit intervencionista de l'Estat africà històric en els afers de les poblacions ètniques i locals.

La força militar que feien servir clans i estats no diferia massa de la de molts sistemes polítics asiàtics o europeus, i els temps de saquejos i de coaccions eren limitats en el temps. Com qualsevol poder neolític, la força armada i les crisis socials africanes no destacaven particularment ni per la seva truculència ni pel seu angelisme, i com deia Goody, l'Estat clàssic africà podia comparar-se dignament amb els europeus medievals en complexitat política, en volum d'intercanvi econòmic i en dimensions militars, amb l'única diferència negativa de disposar d'una tecnologia menys desenvolupada, suplerta pel recurs, en terres de sabana, del cavall importat de tipus àrab (Goody, 1978). Els poders de l'època exportaven or, vori, ferro i alguns esclaus com a complement de càrrega, per rutes transsaharianes o per vies marítimes a l'Índic, sense que l'esclau constituís un volum important en general.

Tot això començà a variar a les costes atlàntiques durant els segles XV i XVI, primer de forma molt localitzada (Senegàmbia, Costa d'Or⁴, Benín, Angola) i des del segle XVII pràcticament a tot el litoral. La demanda creixent d'esclaus, davant l'estabilitat de les quantitats africanes d'or que s'exportaven cap a Europa, va fer que els poders que limitaven amb l'oceà es militaritzessin, i es van fer ràtzies constants contra els seus veïns de l'interior, per tal de respondre a la demanda creixent de mà d'obra que feien els navegants europeus. Entre el 1650 i el 1850, el tràfic atlàntic d'esclaus arribà al seu paroxisme, i poques regions de l'interior africà van poder quedar-ne al marge.

Així, algunes àrees del continent van viure 400 anys de guerres, robatoris i saquejos interns a càrrec dels seus exèrcits que, suposadament, les havien de protegir, i amenaces externes constants que feien que les societats més allunyades de la predació esclavista s'haguessin igualment de militaritzar per tal de preservar la seva integritat. Aquest període llarg i truculent de la història africana, induït per una peculiar demanda europea d'esclaus en volums massius, va fer desaparèixer molts dels mecanismes de control del poder, perquè la cohesió ideològica va ser subordinada a la violència arbitrària dels poders esclavistes emergents. A l'Àfrica Occidental i Equatorial aquest procés és conegut com a *roig*, símbol dels reis destructors i brutals, de la mateixa estirp que el déu antic egipci Seth, *el Roig*. En les llengües del grup manding, aquest fenomen de reialeses irrespectuoses i poders sense escrúpols rep el nom de *fanga*, que és la força bruta i arbitrària que fa fugir la justícia entre les herbes de la sabana. Si la monarquia clàssica, a l'imperi medieval del Malí, era *mansaya*, poder legítim i ben delimitat, els temps esclavistes de Segu —a la mateixa àrea— serien presidits durant segles per la *fanga*, la força arbitrària com a única llei.

El retorn de la tradició

Quan la violència colonial s'establí a Àfrica en nom d'un nou ordre i una nova raó, el continent començava a sortir del malson esclavista. L'atac colonitzador, entre 1870 i 1900, fou sagnant, com totes les guerres de conquesta, però les ins-

Hi ha regions que van viure 400 anys de guerres, robatoris i saquejos interns a càrrec dels seus exèrcits que, suposadament, les havien de protegir

titucions de l'Estat colonial van representar un nou acte de violència psíquica contra poblacions esquinçades entre les velles tradicions i les coaccions amorals de la *fanga*. Durant més de mig segle XX, la nova violència sobre una Àfrica silenciada i sotmesa fou més ideològica que no pas física, tot i les repressions brutals contra els aixecaments a Madagascar (1947), Kenya (1953) o Camerun (1958). Els tribunals europeus jutjaven segons lleis incomprensibles per als autòctons. El cristianisme aixecà els seus temples damunt dels llocs més sagrats dels pobles vençuts, com, per exemple, els turons rhodesians de Matopo o el Ngog Lituba, muntanya sagrada dels bassa de Camerun. Els treballs forçats van predominar en moltes colònies fins després de la Segona Guerra Mundial. L'escolarització obria una escaleta ideològica entre pares i fills en molts sectors d'elit africans. Però, per damunt de tot, el mite del progrés anava acompanyat del menyspreu per les velles tradicions africanes, ja molt malmeses per segles de guerres esclavistes.

Si la història de la violència social es pogués fer per acumulació d'estrats, és clar que la peculiaritat africana seria aquest estrat de dos a quatre segles de guerres de captura d'homes i dones, de terror envers les pròpies poblacions pels nous poders de *fanga* o rojos, de trencament de límits i lleis consuetudinàries pels governs esclavistes de la costa i de l'interior. Ignorar aquesta realitat, com fan sovint els intel·lectuals africans en no voler acceptar la part de responsabilitat històrica dels dirigents continentals, i com fa una premsa benintencionada i paternalista a Occident, que busca sempre i exclusivament les causes dels conflictes en manipulacions externes (que sens dubte hi són), no permet aconseguir un equilibri ni un redreçament de les societats africanes.

La primera violència contra la gent d'Àfrica són unes institucions tan alienes com les de l'Estat heretat de la colonització, i amb polítiques impopulars i intervencionistes dissenyades pels organismes internacionals. Però la segona causa de violència, i la que dona la seva espectacularitat mediàtica, és una insuficient crítica i rebuig de la mentalitat destructiva de la *fanga* esclavista, dissortadament encara massa vigent com a ideologia. Aquest estrat de violència surt a la superfície, amb tota la seva brutalitat desfermada, quan no hi ha poders tradicionals estructurats i capaços de fer front a l'onada de devastació. Justament, aquestes jerarquies antigues, que sobreviuen arreu del continent, però que han estat afeblides i corrompudes tant per la *fanga* esclavista com per la colonització moderna, són les úniques que poden garantir un retorn a la pau i un control ritual dels conflictes. Però la ruta serà llarga, perquè tant els governs colonials europeus com els seus successors independents, han menystingut aquesta força i han procurat posar-la al seu servei com a funcionaris annexos a l'Estat.

Ha estat l'absència d'aquesta jerarquia als pobles de Kenya, o la seva feblesa, la que ha permès la crisi desfermada fa uns mesos per un irresponsable Kibaki que va posar per davant de la pau social el seu desig de romandre a la presidència. Aquesta mateixa postergació de les jerarquies shona i ndebele possibilita una situació de violència permanent a un

Zimbabwe crispat pels interessos del Govern de Mugabe, que addueix, per oprimir els adversaris, una llunyana legitimitat guerrillera, que avui ja no significa res per a la majoria de la població. Podríem afirmar, sense massa risc d'error, que si no hi haguessin poders tradicionals africans, caldria reinventar-los, perquè només ells connecten amb un univers ideològic comunitari i poc productivista, que tota la pràctica estatal i internacional qüestiona amb mesures de retorsió econòmica i política.

Si comparem la dècada actual amb la de final de mil·lenni, podem constatar estadísticament, una milloria general de la conflictivitat al continent. Els problemes rwandès o el burundès no s'han resolt, però estan en un camí millor que els darrers anys del segle passat. Les guerres d'Angola i Congo han acabat, o la mateixa divisió de Còte d'Ivoire sembla anar cap a una solució. Perviuen conflictes com Darfur o el sud somali, però cal acceptar una evolució espectacular, paral·lela al redreçament econòmic d'un continent que creix per sobre del 7% fa ja uns anys. I sobretot, des de 2000, hi ha una dada aparentment banal que pot tenir fortes i positives conseqüències: els governs de Moçambic, Uganda i Angola, entre d'altres, han variat les seves legislacions i han passat a reconèixer les autoritats tradicionals, les antigues jerarquies, com una base constitutiva de les societats africanes i un element de pau social. El canvi no ha estat fruit de la bona voluntat estatal, sinó de la senzilla constatació moderna que sense les antigues tradicions clàssiques o de *mansaya* no hi ha possibilitat de funcionament pacífic ni constructiu de les societats africanes en aquest nou mil·lenni. Avui, les abans menyspreades i marginades autoritats locals africanes, estan de moda: el temps ens dirà si aquesta perspectiva esperançadora era prou sòlida per afavorir la indispensable reconstrucció de les societats d'Àfrica. ●

Notes

1. N. de l'ed.: Referència al neologisme creat per Tomàs Moro qui, en el seu llibre *Utopia* (1516), jugà amb les paraules *eutopos* (el lloc que no existeix) i *eutopos* (el millor lloc), per donar lloc al concepte d'utopia.
2. N. de l'ed.: Polític kikuyu, va ser el primer primer ministre i president de Kenya després de la seva independència (1963).
3. N. de l'ed.: Militar i polític zairès, Mobutu Sese Seko fou el cap d'Estat del Zaire (actual República Democràtica del Congo) i cap suprem de les forces armades des de 1965 fins a la seva mort, el 1997.
4. N. de l'ed.: Antiga colònia britànica creada el 1660 i que, en esdevenir independent el 1957, prengué el nom de Ghana.

Referències bibliogràfiques

- BAYART, Jean-François. *El Estado en Àfrica*. Barcelona: Ed. Bellaterra, 2000.
- ECHART, Enara i SANTAMARÍA, Antonio (coord.). *Àfrica en el horizonte. Introducción a la realidad socioeconómica del África subsahariana*. Madrid: Libros de la Catarata-IUDC, 2006.
- ELLIS, Stephen i TER HARR, Gerrie. *Mundos de poder: pensamiento religioso y práctica política en África*. Barcelona: Ed. Bellaterra, 2005.
- GOODY, Jack. *Technology, Tradition and the State in Africa*. Londres: Oxford University Press, 1978.
- INIESTA, Ferran (ed.). *La frontera ambigua. Tradición y democracia en África*. Barcelona: Ed. Bellaterra, 2007.
- ROCA, Albert (ed.). *La revolución pendiente. El cambio político en el África negra*. Lleida: Ed. Sud-Nord, 2005.